

Јана М. Алексић

ИСТОРИЈА ДУГОГ И КРАТКОГ ТРАЈАЊА У РОМАНУ ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

Замишљени дијалої историчара и йисца

Човек је биће по мери стварности. Међутим, постоје ствари које превазилазе његову проицљивост, због чега он не може бити мера стварности нити њеног спознања. Колико историја, толико и литература ту чињеницу живота непрестано потврђује. Покушавајући да обухвати историјске законитости интуитивно, емпиријски или интелигибилно, човек жели да изнађе свој пут (најчешће закривљен и рачваст) и властиту, само за њега измерену, меру времена. На том задатку изнова спознаје сопствену историчност. Андрићева *Травничка хроника* (1945) са том онтичком задатошћу суочава колико актере историје, толико и оне који је промишљају.

Философско појашњење историјских збитија – у домену у којем је изводљиво – одвија се унутар дијалектике временског кретања, која се прелама кроз појединачну и колективну свест, али и одражава у деловању конкурентских или отворено супротстављених сила, култура и цивилизација унутар феноменолошког времена. Раздобље од седам година, колико обухватају конзулска времена у Травнику (1807–1814), разобличава историјску констелацију односа Истока и Запада – Османске империје, Наполеоновог царства и Хабзбуршке монархије – али и шаренолику друштвену слику народâ и

група неколико векова подвлашћених империјалним силама. Дијалектика трајања (као формулација Гастона Башлара (Gaston Bachelard)) у овом историјском роману темељи се на прожимању и антагонизму кратког и дугог трајања, које је, као фундаменталне претпоставке проучавања великих цивилизација, установио Фернан Бродел (Fernand Braudel). Традиционалној историографији, утемељеној на догађајима, појединцима и кратком времену, која „нас је навикла на своје веома брзо, драматично приповедање кратког даха”¹, и која, бар делом, претендује на назив политичка историја – француски аналита претпоставља другачију методологију која, иако и даље има за основу догађај, усредсређена је на дубља и далекосежнија кретања, а чији се утицај протеже на време које премашује своје сопствено трајање. Тим епистемолошким преусмерењем уочавају се она на око невидљива и непојмљива померања цивилизације у времену. Њих једино можемо разумети као историју чије се интересовање шири на векове, будући да „у средишту друштвене стварности ништа није важније од оне живе, снажне, дубинске супротности, која се непрестано поново јавља, између тренутка и времена које споро протиче. Било да је у питању прошлост или садашњост, јасна свест о постојању великог броја друштвених времена неопходна је заједничкој методологији наука о човеку”.² Тај модел сазнања бића историјског Бродел именује као историју дугог трајања.³

1 Фернан Бродел, *Сјиси о историји*, превод Бранко Јелић, Иванка Павловић, Ксенија Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 87.

2 Исто, стр. 86.

3 Броделово дуго трајање је описан, а не егзактан појам, који је историософски полисемичан и временски недовољно прецизан. Павле Миленковић истиче и његову просторну димензију: „Када говори о дугом трајању, Бродел не мисли само на различите временске димензије, већ и на јединствени простор који, у трајању, сажима те димензије у јединствени ритам историје. Категорија која обједињује овај простор-време континуум је категорија цивилизације”. Павле Миленковић, *Школа Анала: ојледи о социолошкој историографији*, Стилос, Нови Сад, 2004, стр. 83.

Кратко време⁴, иако се, наизглед, подудара са нашим спо-знајним хоризонтом, може бити „време по мери појединца, свакидашњег живота, наших илузија, наших брзих сагледавања догађаја, време коме су у првом реду окренути хроничар, новинар”.⁵ Свођење перцепције прошлости на мноштво репетитивних чињеница, познатих или непознатих, не омогућава да историја постане релевантан предмет за проучавање. Историја као наука о друштву клони се појединачних догађаја, будући да је „кратко време најћудљивије, најварљивије трајање”.⁶ Узимајући у обзир слојевиту структуру времена,⁷ француски мислилац упоређује време које је саобразно човековом животном трајању и време које човеков век, али и степен сводивости времена на људску меру, умногоме надилази. Тиме указује на антрополошко-феноменолошку карактеристику на којој и Андрић инсистира у својим историјским романима: човек не може бити мерна јединица историјске нужности, иако је њен виновник и заморче. Безброј случајева одвија се мимо његове активности, без обзира на то што је управо он окидач – својом слободном вољом или усудом – за покретање сложених друштвених система. У скоро идентичном сагледавању синхронизитета у дијахронији српски књижевник је, као и Бродел, свестан ове контрадикције. Она се не да објаснити само једним, из контекста и времена извученим чиниоцем. Друштвене промене условљене су наизглед незнатним

4 Предлажући да се реч „догађај” замени појмом „кратко време”, Бродел указује на неопходно редефинисање предмета проучавања историје, које пледира за верификацију самог историјског искуства (Бродел 1992: 89).

5 Фернан Бродел, нав. дело, стр. 89.

6 Исто, стр. 89–90.

7 Броделова подела подразумева „географско време коме одговара природна околина, друштвено време коме одговарају економски системи, државне целине и процеси, и догађајно време коме одговарају појединачни догађаји”. Вељко Станић, „Француска историографија у XX веку – изазов мултидисциплинарности”, *Синтезис: часопис за хуманистичке науке и друштвено стварност*, Београд – Панчево, год. I, бр. 1, 2009, стр. 208.

појединачним помицајима, али и животним турбуленцијама анонимних појединаца.⁸

Андрић хипотезу о дубинским структурама историје цивилизација заступа посредством исказа својих јунака: везира, Турака, домаћих муслимана, Јевреја и католичких монаха. Мултиперспективност примећујемо у роману *На Дрини ћурија* и *Проклећа авлија*, а нарочито, у роману *Травничка хроника*. Испитивање дужих временских раздобља, од неколико деценија или векова, инструктивно је за све периоде до савременог доба. Посматрано у светлу столећа у којем Андрић пише своје романо-хронике, то су дуги историјски одсеци спорог протицања. Екстремни 20. век показао је тенденцију убрзаног историјског кретања и дубоких духовних и друштвених резова. Ипак, идеолошки се надовезујући на одређене континуитете и традиције, из пишчеве епохалне и метанаративне позиције, прегледно се систематизују и артикулишу привредни, друштвени и духовни процеси, епохални узроци и последице. Историја кратког трајања интегрисана је у ту велику историју, али није увек њен конституент, ни њено оперативно полазиште. Проучавањем макроструктура, за шта је увек потребна већа временска дистанца, микроструктуре унутар њих бивају боље расветљене, а њихови узорци и последице уочљивији. И обрнуто, микроструктуре (догађајне историје) својим смењивањем формирају оквире макроструктуре (историје дугог трајања). На тој динамици и Андрић естетски уобличава своју приповедачку визију конзулских времена, али и нововековне историје Босне. Однос историјских структура у роману је тешко разлучив, јер је наративна представа дијалектике трајања и превртљивости историје кореспондентна Броделовом увиду о несталним историјским

8 Због тога Бродел одбацује историју којој је приоритет наративна рекапитулација деловања хероја и јаким личности у друштвеној и политичкој прошлости, као индивидуа које подносе бреме конституисања стварности. Не само да „људи стварају историју”, већ и историја, „она безимена, дубинска и често ћутљива историја” обликује људске судбине. Фернан Бродел, нав. дело, стр. 57.

облицима који се опирају сваком поједностављивању и једнозначном философском објашњењу.⁹

Аутор *Травничке хронике* проблему поливалентности историје покушао је да приступи путем *историографске фикције*. Ваљало би се зато задржати на томе шта он имлицитно или експлицитно постулира као историју дугог трајања. Најпре, историјски статичан хронотоп Босне и Травника. Потом, Османско царство до времена приче која већ неколико векова укључује и Босну. Овај аспект је у тесној вези са дугорочном историјском сликом односа између народâ и верâ размештених на истом тлу: Турака, домаћих муслимана, католика, Јевреја, српског православног живља. Дуго трајање подразумева и историју менталитета и антрополошку слику Босне коју региструју странци. За француске и хабзбуршке госте и посматраче овај простор представља метонимију дугорочног духовног стања које се не уклапа у њихову визију западног човечанства. Дуго трајање је и начин живљења, стање свести, философска парадигма, систем вредности, духовно мерило времена, историјских прилика и култура, и својствено је искључиво источним цивилизацијама. Тако перципиран, наизглед инертан животни ток Леванта у хронотопу приче, на прагу властите модерности, суочио се са кратком и бурном историјом западне Европе и са концептом учесталих друштвених преокрета. То је имплицирало и суочење са унутрашњом кризом и почетком распада одређених друштвено-политичких и духовних структура. У додиру две различите епохе и цивилизације упадљива је амбиција колонијалних западних сила да овладају системом вредности османске дуге историје. А то би изискивало и прилагођавање затеченог *другог* властитом историјском току. Поред друштвене и хронолошке предиспозиције, историја дугог трајања се у овом роману наслања и на Броделов фактор простора. Он

⁹ За француског аналиту, историја је, као и живот, „краткотрајни приказ који се стално мења”, „комплекс неразмрсиво испреплетаних проблема који може узастопце да се укаже у стотину разнородних и противречних видова”. Исто, стр. 56.

укључује географске, климатске, екосистемске и урбанистичке особености и ограничења,¹⁰ али и устаљен животни стил:

На крају травничке чаршије, испод хладовитог и хучног извора Шумећа, постоји *ојкаг свейи ѿамѿи* мала 'Лутвина кахва'. Тога првог сопственика кафане, Лутве, не сећају се ни најстарији људи; тај је бар стотињак година већ на неком од разасутих травничких гробаља, али сви иду код Лутве на кафу и *њејово се име ѿамѿи и изіовара ѿамо іде су заборављена имена ѿоликих сулѿана, везира и бејова*. [курзив Ј. А.]¹¹

Будући надисторијска константа, изглед предела умногоме утиче на формирање слике света протагониста:

У тој уској долини по дну протиче Лашва, а са стране је шарају врела, јазови и потоци, пуној влаге и промаје, готово нигде нема права пута ни равна места, колико да човек ногу метне слободно и безбрижно. Све је стрмо и неуједначено, изукрштано и испреплетено, повезано или непрекидано приватним путевима, оградама, чикмама, баштама и капицицима, гробљима и богомољама (14).

Дуго трајање је, дакле, условљено специфичним географским и геополитичким простором и климом, цивилизацијским исходштима и видовима егзистенције. Његови почеци су непознати, већ легендарни. Схваћено на овај начин, оно постаје детерминанта свеколике историјске динамике човечанства. Тај аспект, према Андрићу, недвосмислено утиче на препознате дихотомије и комплексан цивилизацијски ход, али и на питање историјске сврхе. Аутор *Травничке хронике* догађаје у Европи, Турској, Босни и Србији од 1807. до 1814. године провлачи кроз симболички филтер и сагледава их у

¹⁰ Видети: Исто, стр. 95–96.

¹¹ Ivo Andrić, *Travnička hronika: konzulska vremena*, Mladost – Prosveta – Svjetlost – Državna založba Slovenije, Zagreb – Beograd – Sarajevo – Ljubljana, 1964, str. 9. Будући да се односе на ово издање романа, у даљем тексту сви наводи ће бити обележени бројем у загради.

великом временском распону. Тек одлуком да се на тај начин оформи, али и прошири простор приче на рачун историје могуће је веродостојније расветлити улогу и значај „конзулских времена” на духовни простор Босне.

Фикционална њовест о две историјске динамике

Повест о историји у роману *Травничка хроника*, мада хронолошки изложена, подлеже нараторовој вољи прерасподеле чињеница, значења, али и њихове интерпретације. Његово приповедање подразумева фабулирање, транспозицију, јукстапозицију, епизодичност, анегдоту, али и иронију. Због тога се Андрићев приповедач, као и у роману *На Дрини ћуџрија*, изместио у екстрадијегетичку безбедност, скоро потпуно се изузевши из фикционалног проседеа. Одабрани наративни положај и, томе следствено, објективно приповедање и казивање пружају илузију метаисторијске дистанце. Одатле све знајући наратор може неометано да домишља историјске законитости, правила и изузетке, односно да употпуни историјски мозаик. Читалац стога изграђује поверење у приповедачеву слику света. Ређајући догађаје и чињенице које генеришу наратију, он не приповеда само о механизмима одвијања историјског процеса, већ га и осмишљава. Андрић кроји причу и о рефлектовању историје на обичне појединце, истовремено приповедно дајући обресе и суптилно сенчећи јаке индивидуе које су конституенти историографског наратива.

У погледу друштвене историје, време дугог и кратког трајања транспонује се на историјску свест и хабитус јунака који вековима живе у Травнику, односно појединаца који су се политичким стицајем околности у једном тренутку у њему затекли. Историју кратког трајања представљају Француска револуција крајем 18. века, Наполеонови ратови са Трећом коалицијом, и победа у бици код Аустерлица. Један од исхода политичких померања тежишта моћи у првим деценијама 19. века огледа се у склапању Пожунског (Братиславског) мира

крајем 1805, захваљујући чему су Краљевини Италији уступљене Истра и Далмација. Француском доминацијом на тим просторим и интересом за Босну, отвара се 1807. године генерални конзулат у Травнику, на чијем челу ће се наћи Пјер Давид, директни прототип Жана Давила, Андрићевог главног јунака и центра наративне гравитације у роману *Травничка хроника*.¹² Поред Давила, носиоци такве историјске перспективе су и аустријски конзули пуковник Јозеф фон Митерер и Фон Паулић, те, на пример, Давилов сарадник Шомет де Фосе.

Историју дугог трајања сведочи Османско царство које у времену приче више од три века захвата и Босну, цивилизацијски детерминишући и бојећи тиме и босански живаљ, потчињен и друштвено маргинализован. Поред Турака и везира, у истом историјском распону обитавају културне заједнице, какве су домаћи Турци (муслимани), фрањевци, Јевреји, раја, то јест Срби, јер су у њега увучени турским освајањем и заповедањем њихове вековне територије. Тако је њихово дуго трајање, упркос временским дисконтинуитетима, просторно, а тиме и симболички припојено османској слици света. Цивилизацијски рам те живописне таписерије је Оријент или Левант, који у роману неретко служи као полисемантична метонимијска ознака за пограничну, али контактну *gruїostї*.

Међутим, овде није реч о унисоном поимању временских токова. Напротив, Андрић допушта могућност да сваки јунак из своје културне и историјске тачке гледишта дефинише дуго трајање. Оно није исто за Турке, домаће муслимане, католике или рају, с једне стране, и за представнике француске и хабзбуршке империје, са друге. Према визури ових других, трома и мрачна дуга историја конституисана је само у јединственом хронотопу Османског царства, провинције Босне и Травника

12 О Пјеру Давиду као прототипу главног јунака *Травничке хронике*, историјским личностима које су укључене у фикционални проседе, као и о историјским изворима којима се писац служио детаљно је писао Мидхат Шамић у студији *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša”, Sarajevo, 1962.

као њеног амблема. За западног човека реч је о духовним пре-диспозицијама цивилизацијски омеђеног мада композитног подручја, какав је Левант (заосталог, опскурног, контроверзног), не и осталог дела света.¹³ Непомичност или репетитивност у облику ритуала и обичаја априори су конфронтиране динамичној модерној историји просвећене Европе, која подразумева линеарну, дакле, неупитно прогресивну, концепцију времена. Модернизација захтева некритичко убрзање живота и времена, а њој се премодерност, ма колико била самоуништавајућа, упорно опире. Нефлексибилност на промене, чак и у знаку негативног континуитета, иманентно је својство традиционалног феудалног система који репрезентује турска империја на подручју Босне. Отуда се ни у фикционалном домену романа не могу извући једнозначни закључци.

Присуство конзула, као носилаца напредних идеја развијеног света у сваковрсним варваризмима опхрваној земљи, требало би да представља један од окидача за круцијални прелазак из премодерног у модерно стање (свести), будући да је то подразумевана консеквенца духовне диспозиције, укрштања интересних сфера и премештања центра моћи. Непосредно пре почетка Андрићеве приче већ су биле отпочете епохалне реструктурирације у западном свету (Амерички рат за независност (1775–1783), Француска револуција (1789–1793), Наполеонови војни и државни успеси (1795–1812)), али је, услед пробудене националне самосвести, 1804. године

13 Зоран Милутиновић тачно увиђа да је европски поглед на Босну уоквирен наратијом некога ко је познаје изнутра, чиме му даје контекст, до-некле и смисао предрасуде: „Читалац у исти мах може, преко епизода и исказа које аутор преузима из преткњижевног материјала, да види слику Босне коју стварају странци, али и саме странце у процесу стварања те слике. Видимо их како ступају у контакт са Босанцима, или како избегавају контакт с њима, како размењују слике Босне између себе, и како различити положаји које странци у Травнику заузимају условљавају оно што се може видети и разумети. Тако су се француске и аустријске слике Босне вратиле тамо где су створене.” Зоран Пауновић, „Неспоразум је правило, разумевање је чудо: *Травничка хроника* Иве Андрића”, Свеске Задужбине Иве Андрића, год. XXVIII, св. 26, јун 2009, Београд, стр. 123.

покренут ослободилачки рат на тлу Србије. Револуционарни преокрети су на различите начине одјекивали на тлу Босне. Њих приповедач настоји да детектује. Али, до радикалних промена у самом хронотопу приче ипак још увек не долази. Друштвене промене у Европи и свету у 18. веку тек ће касније, у другој половини 19. у Србији, а другој деценији 20. века у Босни, иницирати прекид вишевековног континуитета на тим просторима. Долазак конзула је антиципација дубинских промена које тек очекују Турско царство. След догађаја који је преусмерио дугу историју западног света, детерминисао нови систем вредности и хабитуса у *Хроници* је само оголио дубинске структуре овдашње историје и њена рањива места. На микроплану Босне, истоветна је ситуација и са седмогодишњим конзулским мандатом, као изазовом политичко-догађајне историје и консеквенцом смењивања полигона моћи на европском континенту у периоду Првог француског царства. Разлог томе најпре треба потражити у чињеници да су конзули кратко боравили на периферији једне империје, а потом и у томе што је њихова сфера утицаја била локалног карактера. Са друге стране, међутим, Андрић суптилним иронијским сенчењем испричаног као да налаже читаоцу да такву нараторову историософску претпоставку преиспита, консултујући изворе изван приче. Унутар фикције смишљено је сучељења историја дугог са историјом кратког трајања. Стратегија међусобног огледања њихових принципа читава се у предочавању сложеног односа, па и напетости, између босанског, односно турског живља и дипломатских посланика Наполеонове Француске, али и Хабзбуршке монархије.¹⁴ С тим

14 Генеришући узајамне представе различитих, каткад антагонистичких а каткад помирљивих страна, Андрић наговештава да се јединствена, хомогена и објективна представа о Босни и не може стећи. „Постоје само различите слике, засноване на перспективама различитих посматрача. Ова европска слика Босне у *Травничкој хроници* упоређена је са сликама које о себи и о Европи стварају сами Босанци. И њихове слике су такође постављене у перспективу: ко их производи, када и зашто? Било би сасвим погрешно тврдити да спој тих слика, 'страних' и 'домаћих', у *Травничкој*

у тесној вези је нараторово одређивање носилаца статичне свести, с једне, и динамичког принципа, с друге стране, на прелому епоха које улазе у постојећи историјски поредак и својим присуством га дестабилизују:

Све је то узнемиравало и дражило травничке Турке и они су и о Наполеону и његовим подвизима почели да се изражавају кратким и безначајним реченицама или само поносним и презирним успијањем усана. Али све то није могло да их потпуно удаљи и заштити од тога Бунапарте и од догађаја који су се чудесном брзином ширили од њега по Европи, као круг таласа од свога средишта, или као пожар или зараза стизали и онога који бежи као и онога који седи непомичан. Тај невидљиви и њима непознати освајач бацио је и у Травник, као у толике друге градове света, немир, покрет и узбуђење. Тврдо и звучно име Бунапарта испуниће и травничку котлину за низ година и Травничани ће, хтели не хтели, често жвакати његове чворновате и ћошкасте слокове; оно ће им дуго зујати у ушима и титрати пред очима. Јер, наступала су конзулска времена (17).

Притајени или отворени антагонизам две историјске динамике из перспективе Андрићевог наратора узрокован је тиме што је догађајна историја почела да се рефлектује на дуго трајање, са тенденцијом да прекине апартан цивилизацијски континуитет на простору југоисточне Европе и Мале Азије, чије је обележје привидна тромост и хибернација премодерних институција. Управо су Турци, као владајући друштвени

хроници резултира тоталном сликом Босне каква је 'уистину' била, или да је циљ овог контрастирања два низа слика привилеговање једних над другима. Андрића је од 'слике праве Босне' много више занимала феноменологија стварања слика и механизам њихове размене." Исто, стр. 123.

Суочењост представа о фактичком и симболичком лику Босне део је њене историје дугог трајања. Она је фатална рашомонијада. Дакле, није више реч о истини, макар и историјској, него о пословично ограниченим дOMETИМА људског поимања те истине. То, по свему судећи, гносеолошко питање је флагрантно модернистичко.

слој у Босни, највише забринути због евентуалних промена које могу наступити доласком француског конзула у Травник. Његово присуство и дипломатско деловање за њих представља претњу, јер подрива постојећи систем и доводи у питање њихову неупитну вишевековну доминацију на том простору. Конзули у Травнику на ваги европских и светских сила додају тег на западноевропски тас и најављују урушавање божјом вољом изграђеног система, чији су они чувари и заштитници.

Одавно њих мучи и забрињава сазнање да је царска тараба на границама посрнула и да Босна постаје разграђена земља по којој газе не само Османлије него и каури из бела света, у којој чак и раја диже главу дрско као никад до сада. А сада треба да навале и неки каурски конзули и уходе, који ће на сваком кораку слободно истицати власт и силу својих царева. *Тако ће, мало-по-мало, доћи крај добром реду и 'лијејој ѿишини' ѿурске Босне, коју је и овако већ одавно све ѿеже браниѿи и чувайѿи. Божја је воља да влада овакав ред: Турчин до Саве а Швабо од Саве.* [курзив Ј.А] Али против тога јасног божјег наређења ради све што је крштено и цима том оградом на граници и поткопава је дању и ноћу, јавно и тајно. А у последње време и та сама божја воља бива некако све мање видна и изразита (19).

Долазак конзула у Травник повређује вишу вољу, не зато што домаћи Турци у њу слепо верују већ зато што у њој проналазе оправдање за одражавање постојећег стања ствари. Улога тих непожељних западних гостију, према науку Андрићевог луцидног приповедача, у томе је да отворе Пандорину кутију нагомиланих проблема на цивилизацијској периферији. Увођењем Жана Давила на почетку приче, класични приповедач је у обавези да опише друштвено и привредно уређење Босне, духовну климу и приватну историју, али и да демистификује механизме функционисања власти у заосталим и неприступачним провинцијама империје које мори мултикултурална нетрпељивост.

Иза паравана неутралне екстрадијегезе, у којој пак не изостају ауторски коментари, опаске или промене у интонацији, Андрићев наратор отпочиње и затвара наративну конструкцију представом коју негује доминантна друштвена група, домаћи турски бегови и угледнији људи. Дајући им донекле за право да се неке ствари, бар у антрополошком смислу, не дају променити док је света и века, он напомиње да је до назнака рефигурације друштвених структура на глобалном плану већ дошло. Неминовност судара старих и нових институција најављена је на самом почетку романа, у дијалогу домаћег беге Сулејман-бег Ајваза и Сплићанина, који први саговорник преноси осталим Турцима:

'Спремате ли се мусафирима у Травнику?' 'Јок ми, кажем ја, 'није нам до мусафира.' 'Е, било вам не било, ваља да им се спремате', каже, 'јер ће вам стићи француски конзул. Тражио Бунапарта на Капији у Стамболу да може послати свога конзула, да отвори конзулат у Травнику и да ту сједи. И већ му је одобрено. Још ове зиме се можете надати конзулу.' Одбијам ја на шалу: 'Стотине година смо живили без тих конзула па можемо и одсада, а и шта ће конзул у Травнику?' Али он једно те једно. 'Како сте живили да сте живили, сад вам ваља живити са конзулом. Така времена дошла.' [...] 'То нит је било нити може бити', сузбијам ја влаха, 'нико нама никад није у наше послове завиривао, па неће ни тај.' 'Е, богами, ви гледајте како ћете', каже мени он, 'али конзула ће вам ваљати примити, јер што Бунапарта затражи нико досад није одбио па неће ни девлет у Стамболу. Него, чим види Аустрија да сте примили француског конзула, затражиће и она да примате и њеног, а за њом ће доћи Русија [...]' (10).

Као контратежу непожељном узнемирењу окошталог поретка наратор ипак концепира задовољење историјске правде за становништво Босне. Он допушта привремену превагу духовно-статичног убеђења да је историја дугог трајања

еквивалентна историјском постојању једне или више цивилизација, и да је због тога њен зацртани курс правилан и цикличан:

И са тим конзулима, ко зна како је. Ја доћи ја не доћи. А и да дођу, неће Лашва потећи наопако, него опет овуда куда и тече. Ми смо овдје на своме, а сваки други који дође на туђем је и нема му дуга станка. Војске су овдје падале па се нису могле дуго задржати. Многи је овдје дошао да остане, али ми смо сваком досада у леђа погледали, па ћемо и њима, ако баш дођу (11).

Након Наполеонових војничких неуспеха и абдикације, домаћи Турци, браниоци права на историјске непроменљиве, бар на свом терену, на челу са старим Хамди-бегом Тескереџићем, задовољно сумирају да је кратка историја химерична, али недовољно ефективна да би дубински утицала на законитости егзистенције:

Па, ево, и то би и прође. Дигоше се цареви и саломише Бунапарту. Конзули ће очистити Травник. Помињаће се још коју годину. Дјеца ће се на јалији играти конзула и каваза, јашући на дрвеним приткама, па ће се и они заборавити ко да никад нису ни били. И све ће опет бити као што је, по божијој вољи, одувијек било (436).

Стиче се утисак да се у овој последњој Хамди-беговој сентени крије став и самог Андрићевог приповедача о извесним неумитностима које човек не може и не треба да утиче. То је антипрогресивистички и фаталистички увид о цикличности природе и непроменљивости људске суштин, а који је философска парадигма источних цивилизација. Он није побуђен духовним конформизмом и летаргијом друштвено повлашћених, као у случају његових јунака, већ потребом за осмишљавањем тајне историјског.

*Давилова немоћ: њросвећени њојединац vs.
нењросвећена истѡрија*

Не треба отуда пренебрегнути да чак и просвећени францушки конзул, чија су начелна убеђења у потпуности другачија, услед боравка у духовној клими која све подређује фатализму, стиче нове увиде о историјском протоку и цикличности:

Све је почињало опет изнова, као и преклане у ово доба године, као и раније, 1805. и 1806. године. И све ће опет бити исто. Немир и брига и сумња у све и осећање стида и одвратности, а у исто време подла нада да ће се све ипак некако срећно свршити и овога пута – још овога пута! – и да ће се живот (недоследни, јадни, слатки, једини живот!), живот Царства и друштва и његов и његове породице, показати као сталан и трајан, и да ће то бити последња проба, да ће бити крај овом, оваквом битисању, које се стално диже и пада и као луда љубашка оставља човеку само толико даха колико се каже да је жив (330).

Давилов витализам рве се са нагризајућом летаргијом средине у којој се затекао. Међутим, у свести западног човека, припадника другачијег система вредности, историософско заговарање статуса кво, као последице духовне лењости, а не принципијелног животног става, бива подвргнут оштром преиспитивању. Наратор на тај начин сугерише да је промишљање историје и живота из духовне перспективе дугог трајања, углавном дефетистичко, тиме и контрапродуктивно. Ипак, он упућује на чињеницу да су политичке и друштвене моћи травничких и босанских актера ограничене и да су, као тренутни или генерацијски житељи европске геополитичке периферије у временском обухвату романескне приче, ослобођени дрмена покретача историје. Зато у дијалозима често укршта опозитна становишта саговорника, исто чинећи и у унутрашњем монологу или доживљеном говору самог

француског конзула, који, колико год бивао обесхрабриван доследном опирању свакој новини, проноси идеју да ће у Босни до великих промена ипак доћи.

„Злокобна” најава промене очигледна је у тематизацији функционисања османлијског феудализма, у епизодама о завађености беговата и турских намесника. Њу Андрићев приповедач дочарава минуциозном дескрипцијом понашања босанских везира и дубљом психологизацијом њихових карактера. Током службовања у Травнику Давил, „који се стално налазио у средишту великих догађаја” (67), почиње да увиђа то лице дуге историје и да гради специфичан однос (истовременог потврђивања и анимозитета) према њему. С тим у вези је и Броделово запажање онтолошког карактера историје дугог трајања у оквиру континуитета који одређује „лице света”:

Тако се међу различитим временима којима се историја бави дуго трајање указује као актер који заузима много простора, који се не може лако разумети, и често представља и потпуно нову личност. [...] рећи ћемо да се целокупна историја може промислити у односу на те широке области историје која се споро збива, полазећи од њих као од неке инфраструктуре. Сви нивои, сви безбројни нивои историје, сва безбројна цепкања времена историје могу се разумети полазећи од те дубине, од те полунепомичности; све се окреће око ње.¹⁵

Управо *полунепомичности* босанске стварности у онтолошком смислу опседа Давила. Будући чедо револуције и убеђени идеолог прогреса, стасао на хуманистичким обрасцима, он по сили своје свести гаји анимозитет према бићу историје које оличава Османско царство и његови поданици. Испоставља се, међутим, да су Давилова дипломатска копрцања и племенити културни самопрегор унапред осуђени на политички и историјски неуспех јер босанског дива не могу да пробуде из

¹⁵ Фернан Бродел, *нав. дело*, стр. 100.

зимског сна. Стога се у личности француског конзула постепено интериоризује сучељеност духа двеју епоха: оне која је, према виђењу једног западњака, прошла – а чија су обележја мрачни феудализам, варварство, физичке и духовне неслободе – и оне која такав цивилизацијски стадијум настоји да преобрази у нови, још увек недефинисани, али недвосмислено бољи и правичнији систем. Кроз призму његове политичке свести преламају се непомирљиве разлике два цивилизацијска поретка. У исто време, за Давила агоналност дуге и кратке историје, статичког и динамичког принципа, уједно је и надметање историјског и неисторијског. Зато је француски генерални конзул Андрићев параметар ограничене историјске и онтолошке позиције човека. Сматрајући да би дух развијеног света затечени цивилизацијски круг извео из самоскривљене незрелости, он није у прилици да до краја освести, а некмоли преиспита, аксиолошки поредак из којег је потекао. Будући горљиви заступник хуманистичких вредности, просветитељских идеја и политичких тековина Француске буржоаске револуције, Давил мора да осећа лични пораз после окршаја са историјском свешћу народа у Босни. А тај пораз није тек дипломатски експес нити интимна капитулација пред надмоћнијим непријатељем, већ знатно дубокосежнији историјски проблем.

Неодобравање домаћих Турака да се изграде путеви кроз Босну конзул тумачи као рефлекс специфичног менталитета босанског живља и његовог дугорочног егзистенцијалног положаја, чији су кључни именовани овешталост и нефлексибилност:

Ја мислим да не постоји данас у Европи тако беспутна земља као што је Босна – говорио је Давил, који је споро и без воље јео, јер није осећао глади. – Овај народ, мимо све остале народе света, има неку неразумљиву, перверсну мржњу према путевима, који у ствари значе напредак и благостање, и у овој злосрећној земљи путеви се не држе и не трају, као да се сами руше. Видите, то што генерал

Мармон гради кроз Далмацију велики друм шкоди нам овде код домаћих Турака, па и код везира, више него што она наша предузимљива и хвалисава господа у Сплиту могу и да замисле. Ни у суседству не воли овај свет путеве. Они се на сва уста хвале да подижу друмове који ће олакшати саобраћај између Босне и Далмације, а не знају са коликим подозрењем то Турци примају (73).¹⁶

Тамо где се ствари врло споро мењају, Жан Давил заступа идеју о непрестаној динамици односа у складу са идеолошким и научним прогресом. Његова перцепција упућује на нововековну идеју Запада као модернизацијског концепта који дезинтегрише постојеће велике историјске целине. Са наспрамне стране постојано и готово увредљиво у самом европском суседству стоји источни концепт статичне историје. Имплицитни и експлицитни антагонизам између Истока и Запада у питањима динамике историјског кретања упућује на закључак да већину Андрићевих јунака краси развијена историјска (само)свест.

Међутим, Давил се током конзуловања суочава са још једним изазовом: са неприступачним географским положајем и

16 Такву визију заосталости живота у Босни, која се манифестује отежаним одвијањем саобраћаја и крајње резервисаним ставом домаћег муслиманског елемента према било каквим новитетима, Андрић истиче и у својој докторској дисертацији *Развој духовној живојћа у Босни ѿод ујшицајем ѿурске владавине*: „Друмове, за које се турска управа све до у најновије време уопште није дринула, били су малобројни и у веома примитивном стању. Превозом робе бавиле су се праве 'кириџије', који су путовали у караванима са по 100 до 200 коња, и то једино дању. Превоз је био веома скуп, скопчан с тегобама и несигуран. Сви путници, па и они из XIX века, најмрачнијим бојама описују средства саобраћаја и саобраћајне прилике у Босни. [...] Конзулати страних држава одржавали су своје поштанске везе са пограничним местима. Овакво стање трајало је све до последње године турске владавине; оно је значило препреку за саобраћај у земљи и за успостављање културних веза са иностранством и знатно је доприносило изолацији појединих крајева и запуштености целе земље”. Иво Андрић, *Развој духовној живојћа у Босни ѿод ујшицајем ѿурске владавине*, Просвета, Београд, 1997, стр. 53–54.

климатским условима свога тренутног боравишта. Ти чиниоци босанског амбијента негативно се одражавају на гостујуће странце, понајвише на душевно осетљивог француског конзула. Током вишегодишњег боравка у Травнику мења се и његов унутрашњи доживљај времена, услед чега опада његов ентузијазам да се избори са учмалошћу босанског ејалета. Тако се његова лична историја кратког трајања полако утапа у дугу историју средине у којој се нашао:

Конзул се држао право, наступао мирно и сигурно. Све је наоко било исто. *Па ипак, многи штиошћиа је било измењено на њему и у њему* [курзив Ј.А]. Кад би то било могућно и кад би неко мерио снагу наше воље, ток мисли, јачину унутарњих замаха и спољних покрета, он би нашао да су све Давилове радње сада многи ближе ритму којим дише, живи и ради ова босанска варош, него ономе којим се кретио од пре више од шестдесет година, када је дошао овамо [курзив Ј.А]. Све су се те промене вршиле полагано и неприметно, али стално и неумољиво. [...] Ни спољне промене се нису дале прикрити. Људи који живе у овако скученим срединама, поваздан један другом на очима, теже примећују да старе и да се мењају (373).

Овде долази до инверзије: појединац који је требало да преузме и убрза историјски ток, користећи преимућства свог положаја, на крају бива онај којег спори и самозадовољни животни проток увлачи у себе и утиче на његов доживљај времена. Испоставља се отуда да трајање није само историјска већ и психолошка категорија, али, и као таква, просторно условљена. Споро трајање негује менталитетске особености и ствара необичне културне навике. Непредвидљивост и дволичност у босанским крајевима једно је од оружја и замки дуге историје коју здушно бране домаћи Турци и муслимани. Све се у Босни „с временом окретало у изненађење и све је, у сваком тренутку, могло постати противно од онога што изгледа” (188).

Посредник између два ѿрајања

Насупрот обесхрабренем и резигнираном Давилу, умногоме отреситији Шомет де Фосе све време покушава да упозна за њега веома изазован културно-историјски амбијент у којем се политичком игром случаја нашао. Иако, попут Давила, заступник западног система вредности, Де Фосе показује јаку вољу да успостави дијалог са тренутним историјским контекстом, и да проникне у континуитет који његов живот и домен његове историософске перцепције засигурно превазилазе. Његова визура остаје индоктринирана идејама просвећеног западног човека, али то га никако не онемогућава да уложи напор да распозна антрополошке, културолошке и духовне разлике и нијансе унутар историјског хронотопа који се чини статичним. Овом јунаку-странцу радозналог духа додељена је улога преводиоца и тумача, што симболички претпоставља посредника, преносиоца порука између два света које, према логици романескне приче, подразумева и разумевање суштинне оба света између којих тумач обитава.

Непоколебљив, Де Фосе доказује да овај крај, иако умртвљен и одвојен од света, није пустиња него на-против разнолик, у сваком погледу занимљив и на свој начин речит; народ је, истина, подељен на вере, пун су-јеверја, подвргнут најгорој управи на свету и стога у многоме заостао и несрећан, али у исто време пун духовних богатстава, занимљивих карактерних особина и чудних обичаја; у сваком случају, вреди потрудити се и испитивати узроке несреће и заосталости (121).

Тако ће у својој усменој културолошкој студији о народу у Травнику Де Фосе открити гробља као материјалне изворе који објашњавају дуготрајну и универзалну историју човека:

[...] ја мислим да је мало крајева у свету који су мање пусти и једнолични. Треба само закопати педаљ у дубину па да се наиђе на гробове и остатке прошлих времена.

Свака њива је овде гробље и то вишеструко; све некропола над некрополом, онако како су се рађали и умирали разни становници у току столећа, епоха за епохом, нараштај за нараштајем. А гробља су доказ живота а не пустош [...] Не само гробља! [...] У дубини од шест лаката отприлике могли су се видети, као геолошке наслаге, све један изнад другог трагови ранијих путева који су том истом долином пролазили. На дну су биле тешке плоче, остаци римске цесте, три лакта изнад њих остаци калдрме средњовековног пута којим ми газимо. Тако су ми се у случајном пресеку указале две хиљаде година људске историје и у њима три епохе које су покопале једна другу (121).

Де Фосе је редак Андрићев јунак који показује несвакидашњу спремност да се измести из сопствене перспективе, не само да би задовољио интелектуалну радозналост, већ да би изнашао додирне тачке два различита и подељена света. Заједно са сусретљивим и мудрим фра Јулијаном долази до закључка да дуга историја умногоне детерминише антрополошку, културолошку и социолошку слику једног хронотопа:

Обојица су се слагали да је живот у Босни необично тежак и народ свих вера бедан и заостао у сваком погледу. Тражећи разлоге и објашњења томе стању, фратар је све сводио на турску владавину и тврдио да никаквог бољитка не може да буде док се ове земље не ослободе турске силе и док турску власт не замени хришћанска. Дефосе није хтео да се задовољи тим тумачењем, него је тражио разлоге и у хришћанима самима. Турска владавина створила је, тврдио је он, код својих хришћанских поданика извесне карактеристичне особине, као притворство, упорност, неповерење, леност мисли и страх од сваке новине и сваког рада и покрета. Те особине, настале у столећима неједнаке борбе и сталне одбране, прешле су у природу овдашњег човека и постале трајне црте његовог карактера. Настале од нужде и под притиском,

оне су данас, и биће и убудуће, велика препрека напретку, рђаво наслеђе тешке прошлости и крупне мане које би требало искоренити (240).

Тако се испоставља да, иако наизглед непомична, дуга историја Османског царства у Босни, која се опире било каквим реформама, подразумева низ врло живих, готово еруптивних историјских и културних микроструктура, које граде затегнути односи између припадника различитих конфесија. Расветљавањем таквих односа унутар царства, живихни Де Фосе, према свом аксиолошком мерилу, процењује степен цивилизацијског развоја средине у којој се обрео. Уједно разобличава духовно-историјске везе између периферије и светских изворишта-упоришта моћи:

Како је могуће, [...] да се ова земља смири и среди и да прими бар онолико цивилизације колико њени најближи суседи имају, кад је народ у њој подвојен као нигде у Европи? Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живе под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака од њих је од нестрпљивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака од противног правца (240–241).

Према схватању Давиловог сарадника, на темељу таквог антагонизма опстаје историја дугог трајања Леванта и источне цивилизације. Колико год да се постојећи поредак урушава због унутрашњих трвења и перманентне кризе институција, важно је да га нико споља не угрожава. Андрић, између

осталог, објашњава да отуда потиче склоност Турака, домаћих муслимана или фратарара ка, наизглед, једноличном животу, али и анимозитет према свему што није *своје*, већ *сиџрано* и *џуђе* које жели да га угрози или поништи.¹⁷ У свету *Травничке хронике* индикативна је вишевековна позиција православних хришћана и Јевреја, смештених између хришћанског и муслиманског поретка, а разапетих између Истока и Запада. Део историје укључен у Андрићеву повест, али и онај, већи, изван ње, посведочиће да је реч о још једном дугом току, који би се могао сматрати цивилизацијским усудом.

Унутар фикционалне повести однос француских службеника према босанској стварности произлази из убеђења о надмоћи властите цивилизације. Да њихова супериорност није умишљена, поткрепљује реална политичко-историјска превага цивилизацијског модела који ови јунаци заступају у фикционалном свету. Потоња историја, међутим, открила је да се иза племенитих побуда најчешће крију погубне освајачке намере, које, када се реализују, постану наличје хуманистичких вредности, а огледало оног (нецивилизованог, варварског) света који је, иницијално, требало да буде просвећен.¹⁸

17 Отуда се испоставља тачном хипотеза да друштвене структуре у својој разноврсности, а међу њима и структура политичког живота, „трајно и дубоко одређују човеков индивидуални и колективни живот”. Павле Павле Миленковић, *Школа Анала: описи о социолошкој историографији*, стр. 95.

18 На ту опасност отворено упозорава Андрићев савременик Емил Сиоган (Emil Cioğan): „Свака цивилизација верује да је једино њен начин живота добар и занимљив, а она треба да придобије свет за њега или да му га наметне; он за њу има исту важност као и изричито исказана или прикривена сотериологија; у ствари, његово пропагирање представља отмени империјализам чија отменост ишчезава чим он прибегне војној сили. Царство се не ствара само из каприца. Други народи се подјармљују зато да би вас опонашали, зато да би вас, ваша веровања и ваше обичаје узели као свој образац; потом се јавља изопачени недољиви захтев да их претворите у робове како бисте у њима посматрали ласкави или карикатурални заметак вас самих. Слажем се с мишљењем да постоји хијерархија царства по вредности; Монголи и Римљани нису подјармљивали народе из истих разлога, и њихова освајања нису имала исте последице. Ипак, неоспорно

Исто, освајачки циљ, према Андрићу, деле и заостала османска и напредна европска цивилизација. Зато, насупрот слободарским идејама надахнутог Де Фосеа и његовог нараштаја, који је своја крила раширио под окриљем идеја револуције, Сулејман-паша Скопљак, на ратиштима у Србији искусивши озбиљност трзаја и побуна поробљене раје у ослободилачком устанку, износи луцидан, али империјалистички подругљив став, који показује још једну историјску парадигму дугог трајања: конституционо слаб, мали народ, увек ће потраживати подршку од јачих, хегемоних структура и зависити од њих:

Каже се, раја се одметнула, раја је непослушна и неваљала. Јесте. Али треба знати да раја не дише својом душом, него слуша дах господара. То ви добро знате. Увијек се господа прво искваре, а раја само прихвати. А кад се једном раја отме и похапси, иди слободно па тражи другу, јер од те нема више ништа (285).

На то се надовезује мишљење Сулејмана-паше који дубље друштвене неправде и напетости објашњава дуготрајним духовно-историјским стањем, али на полигону апартне верске и историјске правде. Према тој премиси, један народ увек има првенство у односу на друге народе:

Нама је Бог, слава му и част, дао двије ствари: да имамо земљу и да дијелимо правду. Е, сад ти подвиј ноге на шиљтету а пусти неке потурице и голаће да суде, па се не брине како ће ти се кмети побунити. Кметово је да ради а агино да га пази, јер и травка треба и росу и косу. Не иде једно без другог (286).

Изнето телеолошко становиште утемељено је на принципима тоталне историје, која може променити своја обличја, али која у свом фундаменту продужава извесне континуитете

је да си они били подједнако вични томе да свога противника доведу до пропасти сводећи га на своју слику.” Emil Sioran, *Istorija i utopija*, preveo Branko Jelić, Gradac, Čačak, 1987, str. 30.

– владавину јачег и већег верског или националног ентитета над бројчано или културно мањим и слабијим.

У Андрићевој *Травничкој хроници* кулминација догађајне историје условљава преокрет на двоструком нивоу. На микроплану, терор новог везира у Травнику и Босни указује да се са политичком кризом и опадањем моћи појачава контрола и расте насиље власти. Иако не толико уочљив, посредни је дугорочан процес у раздобљу од неколико деценија или година којим се продубљују наговештене или постојеће неравнотеже. На макроплану, као и Наполеоновим успоном, тако и његовим падом 1813. године, мења се светскоисторијски курс, што се рефлектује и на нововековну Европу као параметар средњег и кратког трајања. Сви ти догађаји се на свој начин одражавају и на статус дипломатских служби у Травнику, јер „цео широки свет био је у то време испуњен гласовима о великој европској драми Наполеоновог слома” (388).

Посматрајући историјска кретања како кроз призму странаца у Босни, тако и кроз визуру домаћег становништва, Андрић индиректно процењује духовно-историјску дијалектику идеја просветитељства, али и реалне реперкусије буржоаске револуције у Француској. Истовремено, у позадини главног наративног тока смештене су Наполеонове војне и политичке интервенције на геополитичкој мапи света. Захуктана историја овог француског генерала, првог конзула, а потом и цара, рефигурише наративне, али и историјске структуре. Тиме је, бар у основном виду, фикционална повест комплементарна са историјским наративима, и по теми и по ритму.

Динамику и темпо историјског протока на различитим странама карактерише везиров први човек, промућурни Тахир-бег. Он трпељивом француском конзулу готово поучително сумира дугу хришћанску историју Европе, дужу од боравка Османлија на просторима Балкана. Ознака те историје је непрестани међухришћански рат:

Обратите пажњу па ћете видети да је тачно да где год прошири хришћанска Европа своју власт, са својим

обичајима и уређењима, ту дође и рат, међухришћански рат. Тако је у Африци, тако у Америци, тако је европским деловима Османлијског Царства који су потпали под неку хришћанску државу. И ако би се икад, по вољи судбине, десило да изгубимо ове крајеве и да их освоји нека хришћанска земља, [...] са њима би било исто. Тако би се можда могло десити да се, кроз сто или двеста година, на овом истом месту где ви и ја сада разговарамо о могућности турско-хришћанског рата, кољу и крве међу собом хришћани, ослобођени испод османлијског господства (334, 335).

Речима Тахир-бега прозорљиви Андрићев наратор антиципира историјски исход који ће се, почивајући на идејама просветителства и Француске револуције, протегнути и на цео турбулентни и крвави 20. век. Тиме историја дугог трајања обухвата све успоне и падове човечанства.

У контексту органицистичке теорије епоха и појава, која се заснива на етапама као што су рођење, раст, цветање, опадање и смрт, и Бродел тврди да се и у најдрагоценијим процватима цивилизација крије „клица њихове пропасти, наравно, оне блистају, а затим се гасе, да би поново процветале у другим облицима” (Бродел 1992: 60). Све велике империје су током историје посведочиле овај процес који се одвијао током њиховог дуготрајног постојања. Дезинтеграција Османског царства након неколико векова стабилности, осетна је током јачања западне Европе у 18. и 19. столећу.

Давил, Де Фосе или Фон Митерер у својој супериорности, међутим, превиђају да зимски сан досанског дива никако не значи тренутну смрт, већ хроничну болест услед које полако копни његова снага. Као у дугој историји ранијих цивилизација, попут римске или византијске, тако и у историји Османског царства и Балкана, испоставља се да се болест великог дива шири и на друге народе и да траје и након његовог историјског конца. Та болест представља оне Броделове дубинске структуре по којима се народи и друштва препознају и данас

и који одређују њихов идентитет.¹⁹ Међутим, историју дугог трајања Андрић кроз философски фокус фратра Луке Дафинића посматра и као барокни наратив о колу, према којем свака појава, феномен или биће у свом веку доживљава веће или мање амплитуде успона и падова, чиме потврђује своју песимистичну визију о незнатности и пролазности свега што постоји под небом:

Посматрајући из дана у дан, из године у годину, траве, руде и жива бића око себе и њихове промене и кретања, фра Лука је све јасније откривао да у свету, оваквом каквог га ми видимо, постоји само двоје: растење и опадање, и то уско и неразмрсиво повезани, вечито и свуда у покрету. Све појаве око нас само су издвојене фазе те бескрајне, сложене и вечне плиме и осеке, само фикције, пролазни тренуци које ми произвољно издвајамо, означавамо и називамо утврђеним именима, као што су здравље, болест и умирање. А све то, наравно, не постоји. Постоје само растење и опадање, у разним стањима и под разним видовима (221).

Промишљајући домете противречних појмова као што су култура и цивилизација, француски историчар из Андрићеве епохе осветљава и човекова ограничења. Зато и вели да је човек у својој историјској суштини „увек заробљен неком границом из које не може побећи. Та граница, променљива у времену, углавном је иста с једног на други крај света и она својим једнообразним печатом обележава сва људска искуства”.²⁰ У тој хипотези, имплицитно испостављеној и у роману

19 Бродел, наиме, констатује да су та распадања ретка, „размакнутија него што се то мисли, а пре свега са њима не пропада све подједнако”. На различитим подручјима цивилизације „друштвена садржина може два-три пута готово потпуно да се промени а да при томе остану нетакнуте извесне дубинске структурне црте по којима ће се та цивилизација и даље снажно разликовати од суседних цивилизација”. Фернан Бродел, *нав. дело*, стр. 60–61.

20 Исто, стр. 361.

Травничка хроника, извориште је личне драме конзула Давила, који са сазнањем о минорним моћима човека није у стању да се помири. Исту драму на свој начин проживљавају појединци и заједнице на тлу Босне.

Андрићева метафизичка слутња о премалом човеку спрам непознатљивих животних размера оваплоћује се у идеји о вечном кружном току: „Пролеће поравњава и поправља све. Док земља цвате, увек поново и поново, и док има људи да тај феномен посматрају и уживају у њему, све је добро” (333). Спознање природне или антрополошке неумитности пред којима су као појединци немоћни, Андрићеви јунаци подносиће стоички или стваралачки превазићи у неуморној потрази за уметничком, историјском и метафизичком истином мимо свих ограничења. Можда ће и присећањем на сопствена дела преварити заборав и време. Такво искуство преноси прича о Абдулах-паши:

Знајући како је мало светла у овој долини, паша је увакуфио куће и кметове и оставио још у готовини, а све само зато да би му над гробом, док је света и века, горела бар ова једна велика воштаница. [...] Да, тај паша је знао каквих мрачних вечери и магловитих дана има у овом теснацу, где њему ваља до судњег дана лежати, знао је и како људи брзо заборављају и живе и мртве, изневеравају обавезе и крше обећања. [...] Дабогме, ово мало пламена није много ни сигурно и, вероватно, неће до краја дотрајати, али је све што се може: једну тачку мрачне и студене земље трајно осветлити. А то значи озарити, па ма и само једним зрачком, све очи које икада туда прођу (404–405).

Иако можда и миноран, овај редак напор да се потраје кроз памћење показује човекову тежњу да се онтички превазиђе. То је био недостижни идеал Давиловог слабог духа – упалити светиљку у бесконачном мраку властите онтологије. Као и Андрић кроз стваралаштво, на симболичком плану, за све друге, па чак и за Давила, у роману *Травничка хроника* то

чини светиљка Абдулах-паше. Такви духови излазе из мрачног антрополошког и гносеолошког усуда живота, из Платонове пећине свога доба, палећи светиљку, можда слабе, али историјски истрајне светлости, за живота. Ти пламичци обасјавају свеколико историјско кретање исувише моћног и исувише малог човека.